

UDK:1.101.141.16

Parizod BAYKABILOVA,
Toshkent davlat texnika universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: shixnazarmadiyorov@gmail.com

Reviewer: Dots. Q.M. Olloyorov

O'ZBEK MENTALITETIDA OILA TUSHUNCHASINING IJTIMOY-FALSAFIY TALQINI

Аннотация

Mazkur maqolada o'zbek mentalitetida oila va oila huquqining ijtimoiy-falsafiy asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida oila institutining o'zbek jamiyatidagi o'rni, uning milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy barqarorlik bilan uzviy bog'liqligi yoritiladi. Shuningdek, oila huquqining faqat huquqiy normalar majmui sifatida emas, balki urf-odatlar, an'analar va ma'naviy qarashlar bilan uyg'un holda shakllangan ijtimoiy hodisa ekanligi asoslab beriladi. Maqolada nikoh, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar, oilaviy mas'uliyat va jamiyat manfaatlari o'rtasidagi muvozanat masalalari o'zbek mentaliteti nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari oila institutini mustahkamlash va oila huquqining ijtimoiy ahamiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: O'zbek mentaliteti, oila, oila huquqi, milliy qadriyatlar, ijtimoiy falsafa, ma'naviyat, nikoh, oilaviy munosabatlar, axloqiy me'yorlar, jamiyat.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОНЯТИЯ СЕМЬИ В УЗБЕКСКОМ МЕНТАЛИТЕТЕ

Аннотация

В данной статье с научной точки зрения анализируются социально-философские основы семьи и семейного права в узбекском менталитете. В ходе исследования раскрывается место института семьи в узбекском обществе, его неразрывная связь с национальными ценностями, нравственными нормами и социальной стабильностью. Также обосновывается, что семейное право рассматривается не только как совокупность правовых норм, но и как социальное явление, сформировавшееся в гармонии с обычаями, традициями и духовными воззрениями. В статье с позиции узбекского менталитета анализируются вопросы брака, взаимоотношений между родителями и детьми, семейной ответственности и баланса между интересами семьи и общества. Результаты исследования способствуют укреплению института семьи и более глубокому осмыслению социальной значимости семейного права.

Ключевые слова: Узбекский менталитет, семья, семейное право, национальные ценности, социальная философия, духовность, брак, семейные отношения, нравственные нормы, общество.

THE SOCIO-PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF FAMILY IN UZBEK MENTALITY

Annotation

This article provides a scholarly analysis of the socio-philosophical foundations of the family and family law within the framework of Uzbek mentality. The study highlights the role of the family institution in Uzbek society and its close interconnection with national values, moral norms, and social stability. It also substantiates that family law should be understood not merely as a set of legal norms, but as a social phenomenon formed in harmony with customs, traditions, and spiritual views. From the perspective of Uzbek mentality, the article examines issues of marriage, relationships between parents and children, family responsibility, and the balance between family obligations and societal interests. The research findings contribute to strengthening the family institution and to a deeper understanding of the social significance of family law.

Key words: Uzbek mentality, family, family law, national values, social philosophy, spirituality, marriage, family relations, moral norms, society.

Kirish. Oila har qanday jamiyatning eng muhim ijtimoiy tayanchi bo'lib, uning barqarorligi jamiyatning umumiy rivoji va ma'naviy holati bilan bevosita bog'liqdir [1]. O'zbek jamiyatida oila nafaqat ijtimoiy institut, balki milliy qadriyat, axloqiy mezon va ma'naviy tarbiyaning asosiy manbai sifatida qaraladi [2]. Asrlar davomida shakllangan o'zbek mentalitetida oila tushunchasi hurmat, mas'uliyat, sabr-toqat, o'zaro mehr-oqibat va avlodlar uzviyligi kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'langan [3].

O'zbek xalqining tarixiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, oilaga bo'lgan munosabat faqat ma'naviy yoki shaxsiy masala sifatida emas, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi muhim omil sifatida baholangan [1]. Shu sababli oila masalasi nafaqat axloqiy va ma'naviy jihatdan, balki huquqiy jihatdan ham tartibga solinib kelgan. Oila huquqi jamiyatdagi oilaviy

munosabatlarni muvofiqlashtiruvchi, er-xotin, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi huquq va majburiyatlarni belgilovchi muhim tizim hisoblanadi.

O'zbek mentalitetida oila huquqi faqat qonunlar majmui sifatida emas, balki urf-odatlar, an'analar va axloqiy me'yorlar bilan uyg'un holda shakllangan ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, nikoh, qarindoshlik, farzand tarbiyasi, ota-onaga hurmat kabi masalalar ko'p hollarda yozilmagan axloqiy qoidalar orqali ham boshqarilgan. Bu holat oila huquqining ijtimoiy-falsafiy asoslari milliy tafakkur va qadriyatlar bilan uzviy bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Bugungi globalashuv sharoitida oilaviy munosabatlarga bo'lgan qarashlar sezilarli darajada o'zgarib bormoqda. Biroq o'zbek jamiyatida oila institutining saqlanib qolishi va mustahkamlanishi milliy mentalitet va an'anaviy

qadriyatlarining barqarorligi bilan izohlanadi. Shu nuqtai nazardan, o'zbek mentalitetida oila va oila huquqining ijtimoiy-falsafiy asoslarini tahlil qilish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Ushbu tadqiqot oilaning jamiyatdagi o'rni, oila huquqining mazmuni va uning milliy g'oya bilan bog'liqligini ochib berishga qaratilgan [1].

O'zbek mentalitetida oila tushunchasi jamiyatning eng muhim ijtimoiy tayanchi sifatida shakllangan bo'lib, u shaxs kamoloti, ijtimoiy barqarorlik va ma'naviy uzviylikni ta'minlovchi asosiy institut hisoblanadi. An'anaviy qarashlarga ko'ra, oila insonning dunyoqarashi, axloqiy fazilatlarini va jamiyatga munosabati shakllanadigan muhit bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan, oila faqat biologik yoki maishiy birlik emas, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy mazmunga ega bo'lgan hodisa sifatida talqin etiladi.

O'zbek jamiyatida oila tushunchasi avlodlar davomiyligi, ota-ona va farzand o'rtasidagi uzviylik, qarindoshlik rishtalarining mustahkamligi bilan izohlanadi. Bu holat o'zbek mentalitetida jamoaviylik va o'zaro mas'uliyat tamoyillarining ustuvorligini ko'rsatadi. Falsafiy jihatdan qaralganda, bunday munosabatlar shaxs manfaatidan ko'ra jamiyat manfaatini ustun qo'yish g'oyasiga asoslanadi. Natijada oila jamiyatdagi ijtimoiy tartib va axloqiy muvozanatni saqlab turuvchi mexanizm vazifasini bajaradi.

O'zbek mentalitetida oilaga bo'lgan munosabat axloqiy qadriyatlar bilan chambarchas bog'langan. Hurmat, itoat, mas'uliyat, sabr-toqat va mehr-oqibat kabi tushunchalar oilaviy munosabatlarning asosiy mezonlari sifatida qaraladi. Ayniqsa, ota-onaga hurmat va ularning roziligini olish o'zbek jamiyatida muhim axloqiy talab sifatida shakllangan. Bu talab nafaqat ma'naviy qoidalar bilan, balki diniy va urf-odatlariga asoslangan ijtimoiy me'yorlar bilan ham mustahkamlangan.

Shuningdek, o'zbek mentalitetida oilaning ijtimoiy vazifalari ham alohida ahamiyat kasb etadi. Oila yosh avlodni jamiyat hayotiga tayyorlash, milliy qadriyatlarini singdirish, axloqiy tarbiya berish va ijtimoiy rollarni o'rgatish vazifasini bajaradi [4]. Bu jarayonda oila jamiyat va davlat o'rtasidagi vositachi sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois oila institutining barqarorligi jamiyatning umumiy rivojlanish darajasi bilan bevosita bog'liqdir.

Falsafiy nuqtai nazardan, o'zbek mentalitetida oila insonning o'zligini anglash va jamiyatdagi o'rnini belgilash jarayonida muhim ahamiyatga ega. Inson o'zini avvalo oila a'zosi sifatida his qiladi, shundan so'nggina kengroq ijtimoiy munosabatlarga kirishadi. Bu holat o'zbek jamiyatida shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning uyg'unligini ta'minlaydi hamda ijtimoiy barqarorlikka xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek mentalitetida oila tushunchasi ijtimoiy va falsafiy jihatdan keng qamrovli mazmunga ega bo'lib, u milliy g'oya, axloqiy qadriyatlar va jamiyat barqarorligining asosiy tayanchi sifatida shakllangan. Ushbu talqin keyingi bosqichda oila huquqining ijtimoiy-falsafiy asoslarini tahlil qilish uchun nazariy poydevor vazifasini bajaradi.

O'zbek mentalitetida oila huquqi jamiyatdagi oilaviy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy tizim bo'lish bilan birga, chuqur ijtimoiy-falsafiy mazmunga ega bo'lgan hodisa sifatida namoyon bo'ladi. An'anaviy qarashlarga ko'ra, oilaviy munosabatlar faqat huquqiy normalar bilan emas, balki axloqiy qoidalar, urf-odatlar va diniy qarashlar bilan ham boshqarilgan. Shu bois oila huquqi o'zbek jamiyatida yozma qonunlar va yozilmagan ijtimoiy me'yorlar uyg'unligi asosida shakllangan.

O'zbek mentalitetida oila huquqining muhim jihatlaridan biri — nikoh munosabatlariga bo'lgan yondashuvdir. Nikoh faqat ikki shaxs o'rtasidagi shartnoma sifatida emas, balki ikki oila, hatto ikki avlodni bog'lovchi muqaddas ijtimoiy institut sifatida qaraladi. Shu sababli

nikohning mustahkamligi, oila sha'nini saqlash va farzandlar manfaatini ustuvor qo'yish oila huquqining asosiy tamoyillari sifatida qaralgan. Bu tamoyillar huquqiy normalar bilan bir qatorda jamiyat tomonidan qo'llab-quvvatlangan axloqiy nazorat orqali ham mustahkamlangan.

Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi huquqiy munosabatlar ham o'zbek mentalitetida alohida o'rin tutadi. Ota-onaning farzand oldidagi mas'uliyati nafaqat moddiy ta'minot bilan, balki ma'naviy tarbiya, axloqiy yo'l-yo'riq ko'rsatish va jamiyatga mos shaxs qilib voyaga yetkazish majburiyati bilan belgilanadi. Shu bilan birga, farzandlarning ota-onaga hurmat ko'rsatishi, ularga g'amxo'rlik qilishi va keksalik davrida e'tibor berishi huquqiy majburiyatdan tashqari ijtimoiy-axloqiy burch sifatida qaraladi. Bu holat oila huquqining ijtimoiy-falsafiy mohiyati o'zbek mentalitetida qanchalik chuqur ildiz otganini ko'rsatadi.

Shuningdek, o'zbek jamiyatida oila huquqi jamoatchilik manfaatlarini bilan uzviy bog'liqdir. Oilaviy nizolar ko'p hollarda mahalla, qarindosh-urug' yoki oqsoqollar ishtirokida hal etilgan bo'lib, bu jarayonda murosaga kelish, yarashuv va oila yaxlitligini saqlab qolish ustuvor vazifa sifatida qaralgan. Bunday yondashuv oila huquqining individual manfaatlardan ko'ra ijtimoiy barqarorlikka xizmat qilganini ko'rsatadi.

Zamonaviy huquqiy tizimda oila huquqi davlat tomonidan qat'iy tartibga solinayotgan bo'lsa-da, o'zbek mentalitetiga xos bo'lgan an'anaviy qarashlar hanuzgacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Qonuniy normalar ko'pincha milliy qadriyatlar va ijtimoiy ong bilan uyg'un holda qo'llaniladi. Bu esa oila huquqining o'zbek jamiyatida nafaqat normativ-huquqiy, balki ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida yashab kelayotganini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek mentalitetida oila huquqi jamiyatning axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy barqarorligini ta'minlovchi muhim mexanizm sifatida shakllangan. U shaxs erkinligi va jamiyat manfaatlarini o'rtasidagi muvozanatni saqlashga xizmat qilib, milliy g'oya va qadriyatlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib kelmoqda.

Olib borilgan tahlillar xulosa sifatida shuni ko'rsatadiki, o'zbek mentalitetida oila va oila huquqi jamiyatning ijtimoiy, ma'naviy hamda axloqiy barqarorligini ta'minlovchi eng muhim institutlardan biri hisoblanadi. Oila o'zbek jamiyatida shaxs kamoloti, milliy qadriyatlar davomiyligi va avlodlar uzviylikni ta'minlovchi asosiy muhit sifatida shakllangan bo'lib, uning mazmuni faqat maishiy munosabatlar bilan cheklanmaydi, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy mohiyatga ega.

Tadqiqot davomida aniqlanganki, o'zbek mentalitetida oila tushunchasi jamoaviylik, o'zaro mas'uliyat, hurmat va mehr-oqibat kabi qadriyatlarga tayangan holda talqin qilinadi. Bu holat shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning uyg'unligini ta'minlab, oilani ijtimoiy barqarorlikning asosiy tayanchiga aylantiradi. Oila orqali axloqiy me'yorlar, milliy an'analar va ijtimoiy rollar avloddan avlodga uzatiladi, bu esa jamiyatning uzluksiz rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, o'zbek mentalitetida oila huquqi faqat rasmiy huquqiy normalar majmui sifatida emas, balki urf-odatlar, axloqiy qoidalar va diniy qarashlar bilan uyg'unlashgan ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Nikohning muqaddasligi, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi mas'uliyat, oilaviy nizolarni murosaga asoslangan holda hal etish tamoyillari oila huquqining ijtimoiy-falsafiy asoslarini belgilab beradi.

Globallashuv va zamonaviy huquqiy islohotlar sharoitida oilaviy munosabatlarga bo'lgan yondashuvlar o'zgarib borayotgan bo'lsa-da, o'zbek jamiyatida oila institutining barqarorligi milliy mentalitet va an'anaviy

qadriyatlarga tayangan holda saqlanib qolmoqda. Davlat tomonidan belgilangan huquqiy me'yorlar ko'p hollarda ana shu qadriyatlar bilan uyg'un tarzda amal qilmoqda, bu esa oila huquqining ijtimoiy hayotdagi samaradorligini oshirmoqda [5].

Xulosa qilib aytganda, o'zbek mentalitetida oila va oila huquqining ijtimoiy-falsafiy asoslarini o'rganish jamiyatning ma'naviy rivoji, huquqiy madaniyatini yuksaltirish hamda milliy g'oyani mustahkamlash nuqtai nazaridan muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar kelgusida oila institutini mustahkamlashga qaratilgan ijtimoiy va huquqiy siyosatni ilmiy asoslashga xizmat qilishi mumkin.

Mazkur maqolada o'zbek mentalitetida oila tushunchasi va oila huquqining ijtimoiy-falsafiy asoslari tizimli ravishda tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida oila o'zbek jamiyatida shaxs kamoloti, ma'naviy tarbiya va milliy qadriyatlar davomiyligini ta'minlovchi eng muhim ijtimoiy institutlardan biri ekanligi asoslab berildi. Oila nafaqat shaxsiy hayot doirasi, balki jamiyatning axloqiy va ijtimoiy barqarorligini belgilovchi muhim muhit sifatida namoyon bo'lishi ko'rsatildi.

Shuningdek, o'zbek mentalitetida oila huquqining shakllanishi va amal qilishi faqat rasmiy huquqiy normalar bilan cheklanmasligi, balki urf-odatlar, an'analar, axloqiy va diniy qarashlar bilan uzviy bog'liqligi aniqlab berildi. Nikoh munosabatlariga bo'lgan muqaddas munosabat, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi mas'uliyat hamda oilaviy nizolarni murosaga asoslangan holda hal etish tamoyillari oila huquqining ijtimoiy-falsafiy mohiyatini belgilovchi asosiy omillar sifatida tahlil qilindi.

Globalashuv va zamonaviy huquqiy islohotlar sharoitida oilaviy munosabatlarga bo'lgan qarashlar o'zgarib borayotgan bo'lsa-da, o'zbek jamiyatida oila institutining barqarorligi milliy mentalitet va an'anaviy qadriyatlarga tayangan holda saqlanib qolayotganligi ta'kidlandi. Davlat tomonidan belgilangan huquqiy me'yorlarning milliy qadriyatlar bilan uyg'un tarzda qo'llanilishi oila huquqining ijtimoiy hayotdagi samaradorligini oshirmoqda. Umuman olganda, o'zbek mentalitetida oila va oila huquqining ijtimoiy-falsafiy asoslarini o'rganish jamiyatning ma'naviy rivoji, huquqiy madaniyatini yuksaltirish hamda milliy g'oyani mustahkamlash nuqtai nazaridan muhim ilmiy ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Jo'raev B., Qosimov B. O'zbek milliy mentaliteti va ma'naviy qadriyatlar. – Toshkent: Fan, 2015.
3. Islomov Z.M. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2019.
4. Rahmonov M. O'zbek oilaviy an'analari va ularning ijtimoiy ahamiyati. – Toshkent: O'zbekiston, 2012.
5. O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.